

hívőben ég, hanem a máglya tűzét is, melyet a hívő mindig kész az eretnek alá gyújtani. Egyházi hitnek és az eretnek hitének egyaránt szimbóluma a tűz — s a hit sajátosan emberi valami, de nem sajátosága az emberiség. Egy hitnek sem. Trockijnak nincs igaza, ha zsarnoki kegyetlenséggel vádolja Sztálint. Trockij, mint-hogv ő is hívő, ha győzött volna, nem lett volna kíméletesebb. A montaigne-i magatartás, a „Que sais-je?” negációja az egyházi hitnek, de az eretnek hitének is; annak az embernek a magatartása, akinek nincs zászlója. Az egyház és az eretnek hite egyben egyetért: a montaigne-i tolerancia az egyik és másik szemében is megbocsáthatatlan hit sé g é s; ha nem mérnyolet az igazság ellen, de morálisan egyértelmű az igazságért való harc elárulásának.

A mai szovjetirodalomban hang se hallatszik hasonló problémákról, holott ilyen vagy olyan módon, ez a problematika minden kommunistát a Szovjetunióban véresen foglalkoztat. A mai szovjetirodalomban általában nem lehet még a visszhangját se felfedezni a mai itteni ember, a valóságos szovjetélet egyedülálló, igazán páratlan és grandiózus problémáinak. Kun azt mondta, hogy őt az „Optimisták” sokszor emlékeztették Rousseau Vallomásaira — s én azt hiszem, hogy épp ez a szubjektív elem az, aminek a hiánya miatt a mai szovjetirodalomban nincs meg az a meggyőző autentikusan emberi elem, ami a szovjetirodalmat az októberi forradalom első éveiben a világ legérdekesebb irodalmává tette.

Június 22.

M.-vel az úgynevezett kultúrparkban, mely Gorkij Maxim nevét viseli. Ez az intézmény kézzelfoghatóan illusztrálja azt, amit M. a Főinkvizitor birodalma, én meg a kiseddóvó szelcme diadalának nevezek:

Nyolc-tíz „katedra” egymástól száz-száz lépésnyi távolságban, mindegyik mögött egy-egy ember ül. Minden katedrara tábla van kitzve s a táblán nagybetűs felírás, mint amilyen például: „Mire kell a Szovjetuniónak az Arkisz? Ha érdekel, készséggel felvilágosítlak.” Vagy pedig: „Itt szívesen adnak felvilágosítást a Szov-

jetunió és Csehszlovákia kormánya között létrejött szerződés jelentőségéről és céljáról.” És így tovább. Ezek körül a katedrák körül ugyan nincs az a tolongás, mint a körhinták és főleg az „Ossoaviahim”-nak, az ejtőernyősöknek a standja előtt, de a hivatásos magyarázók a katedráik mögött a fakir nyugalmával és türelmével, ölbetett kézzel, emelt fejfel székelnék és várnak hívőkre, akik szemjühozzák a tudást. Középkorú munkás áll meg a katedrák sora előtt s olvassa érdeklődve sorjában, melyik katedra mit kínál. Úgy dönt, hogy a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya között létrejött szerződés jelentőségébe és céljába beavatott férfiú katedrájánál fog az igazság forrásából meríteni. Odamegy hozzá s az előadó nyomban felemeli kezét az öléből, két karját a katedrara fekteti s már szolgálatkészen előre is hajol és ha több-ezer főnyi tömeghez szólna, akkor se beszélhetne nagyobb odaadással. Mind a ketten, a kérdező és az oktató egyaránt megdöbbenően komolyak. Itt még nem találkoztam vérbeli orosz-szal, aki frivol lett volna.

Ugyancsak az úgynevezett kultúrparkban még egy szembetűnő alkalom kínálkozik ennek a különös komolyságnak a konstatálására: a kánikulában, egy porondon, zsúfoltan egymás mellett száz és száz pár táncol jazz-zenére s a porond közepén valami zsámolyfélén, homlokát törülgetve áll a táncmester. Táncmester? Igen, a funkcióját tekintve az, de úgy hat mint valami agrodó és lelkiismeretes munkafelügyelő. A zsúfoltan táncoló párok, általában nem éppen kecsesek, sőt meglehetősen nehézkesek, szintén halálosan komolyak. Mint a jó gyerekek, akik a jazz-muzsika ütemére ugyan, de egyáltalán nem annak a szellemében elszántan birkóznak a rájuk kirótt új feladattal. Mert a jazz-muzsika itt most újság. Tavaly még mint a kapitalista dekadencia egyik tünetét a szocialista kultúra szellemével és erkölcsével összeférhetetlennek tekintették. A Vörös Hadseregnek egy tiszti küldöttsége azonban Ankarában a tiszteletére rendezett estélyen nem tudott mint a többi tisztek táncolni. Erre, így beszélük, maga Sztálin rendelkezte el, hogy a Szovjetunióban meg kell kezdeni a nyugati táncok tanítását és gyakorlását. (Folytatjuk.)

Fejtő Ferenc

Emlékezés Németh Andorról (1891 1953)

„Barátom volt, nem ismertem.”
Ignotus Pál: A költő és a halál

Németh Andorban az új magyar irodalom egyik legkiválóbb esszéistáját és a kozmopolita szellem egyik legjellegzetesebb képviselőjét vesztette el. A „kozopolita” szó mellé illeszt-hetném, a pontosság kedvéért azt a szót is „zsidó”. Mindjárt hozzá téve, a félreértések elkerülése végett, hogy egyik jelzőt sem használom rosszálló hangsúllyal, mintha intellektuális sárga csillaggal akarnám megbélyegezni Németh Andornak számomra oly kedves emlékét. Csupán a helyét kívánom megjelölni, — a szellemi fiamliát, amelyhez tartozott s amelyet tudatosan, bár

kissé csodálkozva, fejszóválva, kételkedve, vállalt önmaga is. Kételkedve, mert egyáltalán bizalmatlan és tartózkodó volt a lét esetlegességei iránt, mint amilyen a család, a faj, a környezet. Nem hitt ez esetlegességek determináló voltában. Jó-zsef Attila, aki nagyon ragaszkodott hozzá és szinte idősebb fivérének érezte, pompásan fejezte ki Németh Andor eredendő furcsaságát, zsidó gyökereit és egyben „dezinkarnált” voltát, amikor ezt a verset írta rá:

Rabbi mondj neki kabalát
Vegyetek dékákát neki
Hogy legyen népe legalább.

Attila költői intuícióval megérezte és kibeszélte Németh Andor nem egy más titkát is — többek között azt is, hogy harminchat éve várta már (1927-ben) a „kétpúpú teve” s hogy miután „vad ágyúszóval vágatott gyöngyház korán a tenger ár, két fürtjén őrzi a leölt halacskák szürke sóhaját”. De azt is tudta Németh Andorról, hogy „nem tartozott a harcosok közé”. De mennyire nem! Par excellence szemlélődő lény volt — enyhe csodálkozással vette tudomásul az emberi szenvedélyeket, általában érdeklődéssel kísérte a politikai és egyéb szenvedélyektől dik-tált cselekményeket, próbálta is őket megérteni, de sohasem osztozott bennük igazán. Volt benne valami Schlemil-szerű; úgy viselkedett mint aki elvesztette az árnyékát, létének egyik dimenzióját; mint aki elvesztette emlékeit és most igyekszik őket rekonstruálni. Ez a csúnya, halszemű ember valami különös, nem e világból való varázst árasztott magából, amely lenyűgözte mind azokat, akik érintkeztek vele. És most, hogy ezt a varázst érzékeltetni szeretném, akadozik a to-lam. Titokzatos ember volt ez a közvetlen em-ber, zárkózott ember ez a brilliáns csevegő!

En azt hiszem, kortársai közt legközelebb Franz Kafka állt hozzá. A lélekrokonságot, amely a huszadik század ez egyik legnagyobb és mindenestre legmélyebb írójához fűzte, korán felfedezte. Kafka híret ő hozta Magyarországra. Emlékszem egy este — 1933-ban, József Attila egy különös történettel állított be hoz-zám, amelyet — mondotta — egy barátjától hal-lott. A történetben, amely nagyon felzógatta kép-zetét, egy pörről volt szó, amelyben a vádolt kézzel-lábbal hadakozik, hogy megtudja, mivel vádolják, ám hasztalanul. Az eljárás ellene, tőle függetlenül folyik, valami végzetes, gépies tör-vényszerűséggel. Nyilván nem is valamilyen pontosan megfogalmazható vétségért, hanem egy „eredendő” bűnért vonják felelősségre.

A történetet, Kafka azóta világhírűvé vált Pörének meséjét Németh Andor mondotta el Jó-zsef Attilának, akiben mély nyomot hagyott. Alighanem a karkai világhangulat járt vissza benne később, amikor a saját létét is pörös ügy-ként fogta fel: „hamis tanúvá lettél saját igaz pörödnél”... Németh Andort Kafka végigkísérte egész életén át. Mikor 1944 szeptemberében, Franciaország felszabadulása után, első utam hozzá vezetett, Montaubanba, ahol néhány év óta meghúzódva élt, Kafka műveibe merülve talál-tam. Úgy tanulmányozta Kafkát, tanakodva, kö-rülményesen, boncolva, mint hozzá hasonlóan vaksí ősei tanulmányozhatták hajdanán, rövid lángú mécsesek fényénél, a Talmudot vagy más szent könyveket. Németh Andor valahogy úgy is tekintette Kafkát, mint egy szent írot, Jeho-vának egy rejtett üzenetekkel megbízott újkori küldöttjét. A hajdani írósmagyarázók alázatos kíváncsiságával, áhítatos szubtilitásával hajolt a bizarr karkai allegóriák fölé. És kétségkívül ő írta mindmáig a legjobb könyvet a prágai pró-fétáról. Ez a véleménye Joseph Gabelnek is, aki a Critique című párisi folyóirat 1953 novemberi számában tanulmányt írt „Franz Kafka, roman-cier de l'aliénation” címmel. Németh Andor könyvének címe: „Kafka ou le mystère juif”. 1947-ben jelent meg Párisban, amikor Németh Andor már visszatért volt Budapestre, Jean Vigneau kiadónál, aki jóbarátja volt, s azóta tönkrement. Nagyon diszkréten, szinte lábujjhe-gyen „jött ki” Németh Andor könyve, kevesen vették észre a divatos írók körül csapott vásári ricsaj közepette.

Ha Németh Andor regényét vagy novellát írt volna, valószínűleg épp olyan szorongásokkal, ősi szomorúságokkal teli végső intéseket pél-dázó történeteket írt volna ő is, mint Kafka. A titok, a zsidó titok: az idegenség állt az ő gon-dolkozása középpontjában is. „Idogen vagyok” mondotta Kafka, „de mindenki idegen” — tette hozzá rögtön. „Ha jól meggondoljuk, mindenki hontalan ezen a földön.” Így válik az, ami a szétszórt zsidók helyzetében, különleges és egy-szeri, az' egész emberi sors jelképévé a polgári világban. Nemcsak a zsidóknak nincsenek rend-ben a személyazonossági igazolványai. Végső so-ron nemcsak a zsidók „Di-Pi”-k, nemcsak ők „nincsenek a helyükön”, nemcsak ők bolyong-nak, révednek el. Az egyenlőtlen harc, amit „K” (Kafka regényeinek e betűvel megjelölt hőse) folytat az igazságszolgáltatással, vagy a ködbe-vesző kastély gazdájával, aki talán a császár, ta-lán az isten, vagy annak valami helytartója, — túlnő a zsidóproblémán Valamennyiünkről szól ez a fabula.

Azt hiszem, a lét abszurditása volt Németh Andor alapélménye. Már ifjúságában érezte a „sors iróniáját”, amikor őt, a világpolgárt, a francia nyelv és irodalom szerelmesét és taná-rát, mint idegent, ellenséget, mint „osztrák-ma-gyart” internálták a Fekete Kolostorba. Ezek a fogolyévek, amelyeknek hangulatát Kuncz Ala-dár örököltette meg híres riport-regényében, mély nyomot hagytak Németh Andorban; saját bevallása szerint is megerősítették passzivitását, hajlamát a fatalizmusra. „Nicht leben, sondern gelebt werden”: nem élni, hanem... nincs is erre a Stephan George-i szóra jó magyar kife-jezés... az élet passzív tárgyának lenni, sod-ródni az árral, átengedni magát az árnak: ez volt Németh Andor alapattitűdje a léttel szem-ben. „Meghalni semmiért se tudna — írta róla Attila is —, de ha a villamos ütné el, bátrañ állna a halál elé”. Ilyen volt. Nem ismertem em-ber, akinek oly kevés lett volna az igénye, kí-vánsága, becsvágya, céltudata, mint Németh An-dornak. Tulajdonképpen alig azonosította ma-gát saját magával. És talán épp ezért élte magát oly rendkívül könnyen belé a más helyzetébe, gondolatvilágába, belső logikájába. Ebből a szempontból Bernard Groethouysen-hez, a „Myt-hes et Portraits” szerzőjéhez hasonlított, akinél tökéletesebben senki sem gyakorolta mindmáig az intuitív írósmagyarázatot. Groethouysen úgy magyarázta el Szent Ágostont, Bayle-t, vagy Kafkát, hogy beléjük helyezte magát és aztán egyszerűen, első személyben, a vallomások hang-ján „előadta” amit látott. Németh Andor is ilyenformán volt esszéista és kritikus. Belülről értette meg a műveket és az embereket. Clara Malraux mondotta róla, amikor megvittem néki Németh Andor halála híret: „Groethouysenen kívül ő volt az egyetlen ember a világon, akivel szépen mindent meg lehetett beszélni.”

Valóban, könnyűszerrel fejtette meg a legbo-nyolultabb emberi helyzeteket és mihelyt nem a saját dolgairól volt szó, gyakorlati tanácsokat is tudott adni. Ami saját magát illette, mindig tanácstalan volt. „Hová forduljon az ember?” — kérdezte magától. József Attila róla írt vér-sét idézte. Ám mindig akadt valaki, aki közölte vele, hogy „hová forduljon”. Így lett 1919-ben követségi tanácsos Bécsben, így sodródott a Fe-kete Kolostorból a bécsi emigrációba, majd visz-sza Budapestre, ahol a pabaarcú Kacér bácsi „Toll” című lapjába remek esszéket és bátor kri-tikai karcolatokat írt. Amikor barátja, Köstler Artur jónak látta, hogy kivigye Svájcba, Né-

meth Andor kiment Svájcba. Nem tudom ki beszélte rá, hogy 1938-ban újra emigrációba menjen, de valaki nyilvánvalóan rábeszélte. Talán nekem is volt részem benne, meg Ignotus Pálnak, aki ugyanakkor Londonba emigrált. József Attila halála után, a háború előszelére, az egész Szép Szó társaság bomlásnak indult. De senki olyan könnyen, mint Németh Andor nem vált meg egy helytől, amelyhez már-már hozzászokott. Leginkább, gondolom, Párisban érezte magát otthon, de azért rá hagyta magát beszélni 1947-ben a Budapestre való visszatérésre. Úgy gondolta akkor, hogy „közvetítő” lehet majd a „Csillag” című folyóirat élén, amelynek szerkesztését rábízta, Nyugat és Kelet között. Amikor e fölvetéseiben csalódott, már késő volt levonni a konzekvenciákat. Alighanem betegsége mentette meg az üldözéstől. Hiszen ha nem is volt anti-marxista s Marxtól épp oly jól ismerte, épp úgy tisztelte, mint Kierkegaardot és Heideggeret, sztalinista egészen biztosan nem volt s a zsdánovi esztétikai irányelveket úgy tekintette, mint paraszt a jégverést. Azt hiszem, soha olyan hontalannak nem érezte magát Németh Andor, sem a Fekete Kolostorban, sem Bécsben, sem Cassis-ban, sehol, mint az utolsó évek Magyarországon. A Lukács György-féle szellemi önkínzás és önfokozás szenvedélye távol áll tőle.

Hallgatott.

És valószínűleg olvasott. Az olvasás volt életének legnagyobb szenvedélye. Hogy is mondta Valéry Larbaud: La lecture, mon vice impuni? Az olvasás volt Németh Andor főpassziója is, mesterségének címe, mostoha sorsban vigasztalása. Megható élmény volt őt olvasni látni, egy régi könyvvel a kezében járkálva vagy hanyattfekve, töprengő, majd hirtelen felfényesedő arccal. A könyvtárszoba volt a hazája. Minden könyvet elolvasott. És ami érdekelte, nem egyszer, hanem tízszer is. Lázás izgalomban. Mit keresett a könyveken át? Bizonyítékokat egy iratlan tétel alátámasztására? Rejtvényeket, amelyek megfejtésével eljátszhatott? Németh Andor elég bölcs volt ahhoz, hogy tudja, amit a gyermekek is tudnak: hogy a játéknál nincs komolyabb dolog. Játsszani — mit? Bar-Kochbát, sakkot, társasjátékokat, — csaknem úgy szeretett, mint olvasni. És az elmélkedést, filozofálást, írást, ugyancsak játékosan űzte. Mint a stratégák a harci játékokat, amelyekben a fiktív ellenség megverése tulajdonképp nem is a főcél.

Alighanem ebből a játékos szenvedélyéből eredt Németh Andor vonzalma egyfelől a bonyolult formák, hagyományok — másfelől az utópiák iránt. Szóval minden iránt, ami nem szigorúan célszerű; ami önzetlen, haszontalan,

fényűzés. Talán ezzel magyarázható az is, hogy amikor éppen muszáj volt írnia, — mert csak külső muszájból, megrendelésre írt —, legszívesebben udvari emberekről, főurakról, forradalmárokról és szentekről rajzolt portrét. A barokk iránti vonzalmát fejezte ki Mária Teréziáról és Metternichről írt könyveiben; de bámulatosan megértő tudott lenni az 1848-as forradalom, vagy a párisi Kommuné ábrándos forradalmárai iránt is. A történelemben a paradox helyzetek érdekelték; de a drámánál mindig jobban érdekelte a háttér, a hangulat, a stílus. „Formalista” volt, mint ahogy ma Magyarországon mondják, megvetőleg.

Nem szívesen ült le az íróasztalhoz, mert inkább olvasott, beszélgetett, vagy álmodozott. De ha már egyszer kezébe vette a tollat, oly gondos mesterember volt, oly válogatos a szóanyaggal, oly kínosan aprólékos mint a hajdani híres amszterdami zsidó ötvösök vagy gyémántcsiszolók. Játék volt számára ez a munka is, vagyis nagyon komoly dolog, lelkébe vésett, bonyolult szabályok szerint folyó. A feladat: úgy összerakni, keverni a szavakat, úgy ütemezni a gondolatot, hogy az eredmény értékes legyen és ugyanakkor lebegő és kecses. Nehezen, verejtékesen dolgozott, de ez épp oly kevéssé látszott meg írásain, mint Heineén. Az ő művészi eszménye is az volt, ami Kosztolányiét, akit különben is nagyon kedvelt: a *könnyűség*. Egy oly könnyedség azonban, amely cseppet sem sekély. Mozarti könnyűség. József Attilát is azért szerette, ami benne varázslatosan lebegő volt, tündéri, elátkozottságában is derűs. „Vizsgáljátok ki visszatérő pillér-szavait” — mondotta Attiláról szólván. Kedvenc jelzői tündő, révedező, okos, megfontolt. Természeti képeiben „a menny könnyű, lágy a táj, gyöngy az est”. Érdemes volna egyszer kikutatni Németh Andor pillér-szavait is. Nyilván „barokk” ízlését, felfelé ívelését, a gravitációs törvény ellen irányuló törekvéseit tükrözik.

Ez a kozmopolita nagy művésze volt a magyar nyelvnek; ez az igénytelen ember a legbonyolultabb tartalmakat is közvetlenül, szinte csevegve fejezte ki. Akármilyen megértő tudott is lenni az emberi gyengeségek iránt, a nehézséget, a középszerűséget nem tűrte s mindennél jobban gyűlölte a trivialitást. Hátrahagyott művei teheisége felől nem hagynak kétséget, de csak töredékes képet adnak egyéniségéről. De talán épp töredékes voltukkal, melléktermék jellegükkel példázzák azt a titkot, amelynek kulcsát — ha megtalálta — Németh Andor magával vitte a sírba.

Fejtő Ferenc (Páris)